१०१

बुधः सौम्यः। विश्वे देवा, ऋत्विजो वा। त्रिष्टुप्, ४, ६ गायत्री, ५ बृहती, ९, १२ जगती ।

उद्बुध्यध्वं समनसः सखायः समग्निमिन्ध्वं बहवः सनीळाः।
दधिक्राममग्निमुषसं च देवीमिन्द्रावतोऽवसे नि ह्वये वः॥ १०.१०१.०१

समनसः- सहृदयाः। सखायः। उद्बुध्यध्वम्- प्रबुद्धा भवत। बहवः। सनीळाः- एकनीडस्था एकाश्रया इत्यर्थः। अग्निम्- पावकं सर्वभूतहितक्रतुम्। सम्- सम्यक्। इन्ध्वम्- उद्दीपयत। दधिक्राम्- धारणाकुशलं प्राणम्। अग्निम्- पावकं सर्वभूतहितक्रतुम्। उषसम्- प्रभातदेवतां ज्ञानोदयदेवताम्। इन्द्रावतः- ईशनाधिदैवतयुक्तान्। वः- युष्मान्। नि- नितराम्। ह्वये- आह्वये ॥१॥

मन्द्रा कृणुध्वं धिय आ तनुध्वं नावमरित्रपरणीं कृणुध्वम्।
इष्कृणुध्वमायुधारं कृणुध्वं प्राञ्चं यज्ञं प्र णयता सखायः॥ १०.१०१.०२

मन्द्रा- आनन्दानुभवान्। कृणुध्वम्- कुरुत। धियः- चित्तधारणाः। आ तनुध्वम्- विस्तारयत। अरित्रपरणीम्- कर्षणादिरूपेणारित्रेण पारयितव्याम्। नावम्- नौकाम्। ऋतस्य नावमारुहद्रजिष्ठामिति श्रुतेर्नावमृतम्। जीवोदकतारणाय। कृणुध्वम्- कुरुत। आयुधा- वृत्रहननसाधनान्यायुधानि। अरं कृणुध्वम्- मण्डयत। सखायः। प्राञ्चम्- प्रागञ्चनम्। यज्ञम्- देवपूजां दानं सङ्गतिकरणम्। प्र- प्रकर्षेण। नयत- प्रापयत ॥२॥

युनक्त सीरा वि युगा तनुध्वं कृते योनौ वपतेह बीजम्।
गिरा च श्रुष्टिः सभरा असन्नो नेदीय इत्सृण्यः पक्वमेयात्॥ १०.१०१.०३

सीरा- कर्षणसाधनानि। युनक्त- युङ्ध्वम्। युगा- युगानि। वि तनुध्वम्- विस्तारयत। योनौ- कृषिभूमौ। कृते- सुष्ठु कृतायाम्। इह- अत्र। बीजम्- व्रीह्यादिकम्। वपत- निधत्त। गिरा- मन्त्रेण। च। श्रुष्टिः- अन्नम्। सभराः- पूर्णम्। असत्- भवतु। नः- अस्माकम्। नेदीयः- अन्तिकम्। इत्-

Dr. Rangani

एव। सृण्यः- लवित्र इति सायणः। पक्वम्। एयात्- गच्छतु। हृदयाख्यकृषिभूमौ सद्भावनाख्यबीजवपनं भूयादित्याध्यात्मिके ॥३॥

सीरा युञ्जन्ति कवयो युगा वि तन्वते पृथक्। धीरा देवेषु सुम्नया॥ १०.१०१.०४

कवयः- क्रान्तदर्शिनः। सीरा- कर्षणसाधनानि। युञ्जन्ति- योजयन्ति। युगा- युगान्। पृथक् वि तन्वते- भिन्नप्रदेशान् कुर्वन्ति। धीराः- धारणाकुशलाः। सुम्नया- आनन्देन। देवेषु- द्योतनशक्तिषु एवं हृदयकृषिभूम्यामुप्तं सद्भावनं समर्पयन्ति ॥४॥

निराहावान्कृणोतन सं वरत्रा दधातन। सिञ्चामहा अवतमुद्रिणं वयं सुषेकमनुपक्षितम्॥ १०.१०१.०५

आहावान्- देवाह्वानानि। निः कृणोतन- कुरुत। वरत्रा- वरत्रस्थापनम्। सं दधातन- धारयत। उद्रिणम्- उद्राववन्तम्। सुषेकम्- सुष्ठु सेक्तुं शक्यम्। अनुपक्षितम्- अनुपक्षीणम्। अवतम्- अवटम्। सिञ्चामहै- क्षरणं कुर्मः ॥५॥

इष्कृताहावमवतं सुवरत्रं सुषेचनम्। उद्रिणं सिञ्चे अक्षितम्॥ १०.१०१.०६

इष्कृताहावम्- संस्कृताह्वानम्। सुवरत्रम्- शोभनवरत्रोपेतम्। सुषेचनम्- शोभनसेकयुतम्। उद्रिणम्- उद्राववन्तम्। अक्षितम्- अक्षीणम्। अवतम्- अवटम्। सिञ्च- सेचयामि। अवटो हृदयमेव। तत्र अपां मूलशक्तिधाराणां सोमानां रसानां वा सेचनमित्याध्यात्मिके ॥६॥

प्रीणीताश्वान्हितं जयाथ स्वस्तिवाहं रथमित्कृणुध्वम्।
द्रोणाहावमवतमश्मचक्रमंसत्रकोशं सिञ्चता नृपाणम्॥ १०.१०१.०७

अश्वान्- प्राणान्। प्रीणीत- प्रीणयत। हितम्- क्षेमम्। जयाथ- सम्पादयत। स्वस्तिवाहम्- क्षेमवाहकम्। रथम्- लक्ष्यप्रापकरंहणप्रतीकवाहनमृताख्यम्। रथी ऋतस्य नो भवेति श्रुतेः ऋतं रथः। इत्- एव। कृणुध्वम्- संस्कुरुत। अश्मचक्रम्- अश्मोपलक्षितस्थूलम्। अंसत्रकोशम्- अन्तर्भूतरसरक्षककोशम्। अवतम्- निम्नम्। द्रोणाहावम्- रसभाजनं प्रति। नृपानम्- नृभिरनुभवितव्यं रसम्। सिञ्चत- सेचयत ॥७॥

Dr. Rangaji

व्रजं कृणुध्वं स हि वो नृपाणो वर्म सीव्यध्वं बहुला पृथूनि।

पुरः कृणुध्वमायसीरधृष्टा मा वः सुस्रोच्चमसो दृंहता तम्॥ १०.१०१.०८

व्रजम्- गोसमूहं चिद्रश्मिसमूहम्। कृणुध्वम्- कुरुत। सः- असौ। हि- खलु। वः- युष्माकम्। नृपानः- अनुभवः। बहुला- बहूनि। पृथूनि- गुरूणि। वर्म- वर्माणि। सीव्यध्वम्- कुरुत। आयसीः- अयःसाराणि। अधृष्टा- अप्रधृष्याणि। पुरः- पुराणि रक्षावरणानि। कृणुध्वम्- कुरुत। चमसः- रक्षावरणात्। वः- युष्माकं रसः। मा सुस्रोत्- मा व्यर्थतया स्रवतु। तम्- अमुं रसम्। दृंहत- वर्धयत। दृहि वृद्धौ ॥८॥

आ वो धियं यज्ञियां वर्त ऊतये देवा देवीं यजतां यज्ञियामिह।

सा नो दुहीयद्यवसेव गत्वी सहस्रधारा पयसा मही गौः॥ १०.१०१.०९

देवाः- हे द्योतनशक्तयः। वः- युष्माकम्। देवीम्- द्योतनशीलाम्। यज्ञियाम्- दानार्हाम्। यज्ञियाम्- सङ्गतिकरणार्हाम्। यजताम्- पूजार्हाम्। धियम्। ऊतये- रक्षायै। आ वर्ते- प्रवर्तये। सहस्रधारा। मही- महती। गौः- धेनुर्भूमिर्वा। गत्वा- सञ्चरन्ती। यवसेव- धान्यं खादित्वा हव्यं स्वीकृत्य यथा तथा। नः- अस्मभ्यम्। पयसा- क्षीरं क्षीरोपलक्षितं पार्थिवं सर्वं दोग्धि तथा। सा- धीः। दुहीयत्- दुह्यात् ॥९॥

आ तू षिञ्च हरिमीं द्रोरुपस्थे वाशीभिस्तक्षताश्मन्मयीभिः।

परि ष्वजध्वं दश कक्ष्याभिरुभे धुरौ प्रति वह्निं युनक्त॥ १०.१०१.१०

ईम्- एनम्। हरिम्- आकर्षकं सोमं रसम्। द्रोरुपस्थे- रक्षाभूते द्रोणकलशाख्यप्रतीके। आ सिञ्च- क्षर। अश्मन्मयीभिः- अश्मोपलक्षितस्थैर्ययुक्ताभिः। वाशीभिः- वाग्भिः। तक्षत- रचयत। दश कक्ष्याभिः- दशाङ्गुळ्युपलक्षितशोभनकर्मणा। परि ष्वजध्वम्- रसं संस्कुरुत। धुरौ- युगसम्बन्धिन्यौ प्रति। वह्निम्- वाहकम्। युनक्त- योजयत ॥१०॥

उभे धुरौ वह्निरापिब्दमानोऽन्तर्योनेव चरति द्विजानिः।

वनस्पतिं वन आस्थापयध्वं नि षू दधिध्वमखनन्त उत्सम्॥ १०.१०१.११

Dr. Rangaraj

योना अन्तः- गृहे। द्विजानिः- द्विजाय इव। आपिब्दमानः- शब्दमानः। वह्निः- वोढानड्वान्। क्रतुभूतोग्निरेवात्र वृषभरूपेण वर्णितः। ऋताख्यशकटस्य। उभे धुरौ- अभ्युदयनिःश्रेयसभूतयोस्तयोर्मध्ये चरति। कथमिदं साध्यते। वनस्पतिम्- रसोत्पादकं वृक्षमभ्युदयात्मकं धार्मिकभौमभोगप्रतीकम्। वने- वननीये निःश्रेयसे। आस्थापयध्वम्। अभ्युदयमयस्य कर्मणः फलाभिसन्धिराहित्यनिःश्रेयसे योगेनेदं साध्यम्। उत्सम्- रसम्। अखनन्तः- अक्लेशेन। नि- नितराम्। सु- सुष्ठु। दधिध्वम्- धारयत ॥११॥

कपृन्नरः कपृथमुद्दधातन चोदयत खुदत वाजसातये।

निष्टिग्र्यः पुत्रमा च्यावयोतय इन्द्रं सबाध इह सोमपीतये॥ १०.१०१.१२

वाजसातये- सम्पल्लब्धये। कपृत्- सुखपूरकः। नरः- मनुष्यः। कपृथम्- सुखपूरकमिन्द्रम्। उद्दधातन- धारयत। चोदयत। खुदत- क्रीडयत। खुर्द क्रीडायाम्। निष्टिग्र्यः- अदितेरखण्डप्रकृतेः। निष्टिं दितिं गिरतीति निष्टिग्री। अदितिः। इति वाचस्पत्ये। पुत्रम्- सूनुम्। इन्द्रम्- ईशनाधिदैवतम्। सबाधः- वृत्राणि बाधमाना उपासकाः। इह- अत्र। सोमपीतये- रसानुभूतये। ऊतये- रक्षायै। आ च्यावयत-अवतारयत ॥१२॥

Dr. Rangaji